

Kölcsey kritikája és a kritikai művészet.

(Felolvastatott szakosztályunk 1910 április 27-iki ülésén.)

— Második, befejező közlemény. —

3. Kölcsey kritikai működésének méltatása. Birálat.

Kölcsey Ferencz kritikai munkássága, a mint fennebb előadni igyekeztünk, korszakalkotó a magyar irodalmi kritika történetében. Megalapítója Kölcsey nemcsak a magyar irodalmi kritikának, a mint már Gréguss Ágoston megjegyzi a költő és kritikus felett tartott emlékbeszédében, hanem első igazán érvényrejutatója az esztétikának is.¹ Birálataiból, esztétikai dolgozataiból megismerjük nemcsak a mélyen gondolkozó férfiut, ki igazán filozófusi lélek vala, hanem az esztétikust is, ki korában e téren a legjáratosabb író. Nem lenne háládatlan dolog megrajzolni Kölcseynek, az esztétikusnak képét és kimutatni, mit tanult Voltaire-től, mit Schillertől és Lessingtől, mit köszön saját tapasztalatainak és mit sajátított el mások műveiből, mennyiben volt utánczó és mennyiben eredeti.

Nem lenne háláttalan feladat vizsgálni, hogy a kritikus és legtöbbször túlszigorú kritikus, Kölcsey mennyiben egyszersem étikus is. Nem lenne háláttalan feladat reámutatni Kölcsey munkásságának erkölcsi alapjaira. A mi feladatunk azonban, melyet magunk elé tűztünk, Kölcsey kritikai munkásságának feltüntetése és méltatása. E szempontból óhajtjuk tehát Kölcseynek képét megrajzolni. Sokszor talán át is fogjuk lépni a határokat, a melyeket feladatunk szab elénk. De vajjon hiba-é ez s nem megbocsátható-e egy olyan sokoldalú író jellemzésénél, mint a milyen Kölcsey vala?

A magyar irodalom fellendülésének korát állítsuk szemeink elé. Az íróknak és költőknek serege hármás irányban dolgozik az irodalom fellendítésén, a költészet megizmosításán és a nemzeti nyelvnek nevelésén. Mind a három irány — mert hiszen itt iskoláról beszélni alig lehet — hívei lelkesedéssel s a mi talán még most sem látszik feltűnő jelenségnek legtöbbünk előtt, kritika nélkül fogadják az írói babérokra vágyó ifjút. Ha van is kritika, az csak amolyan *kéreg-kritika*, hogy a Berzsenyi találó

kifejezését használjuk. A közönség is, a melyet nem nevelt izlésre senki sem, mindenki geniuszt lát, a ki elszánta magát a versifikálásra és nem győzi eléggé dicsőíteni a költőt, a kiből költészetünknek új napja támadott. Ha a sok felbukkanó napunk csak egyetlen kis hányada is igazi lett volna, magyar irodalom fénye képes lett volna az egész európai irodalom fényének elsetétítésére!

Sok jóakarát, sok hiúság és kevés, végtelenül kevés kritika jellemzi e kort. Általános a meggyőződés, hogy a törekvő fiatal poétának sarkantyura van szüksége és nem korbácsra. És tényleg a sarkantyuból — értjük alatta az ünnepeltetést, hiú, üres tömjénezést, a napról-napra szaporodó dicsérő verseket — bőven kijutott e korszak íróinak. A korbács azonban — úgy látszik — végképpen elmaradt.

A korbács sem váratott sokáig magára, mihelyt az írók maguk kezdék észrevenni, hogy igen sok immár a sarkantyú és igen kevés az igazi, őszinte kritika. Kevesek által ismerten, egyszer csak előáll egy ifjú köznemes és bátorkodik úgy az írókat, mint a közönséget szigorú bírálati által megszokott nyugalomból kizavarni. Írók és közönség haragra gyűlva a Nagy János röpiratával kiáltanak fel: „Hát már ez az ember ilyen büntelen gázol és mocskolódik nemzetünkön? Már senki sem lesz, ki egyenesebb gondolkozásra hozná?”

Ilyen nem várt fogadtatás után méltán mondhatá Kölcsey Ferenc: „Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: kritika!” Alig tudjuk elképzelni, hogy mennyi előítélettel, mennyi szidalommal, mennyi félreértéssel és félremagyarázattal kellett megküzdenie az első magyar kritikusként, hogy az igazságos és szigorú kritikát otthonossá, vagy legalább eltűrtté tehesse a mi irodalmunkban. Alig tudjuk elképzelni azt a nehéz és hálával alig fizetett munkát, melyet el kellett végeznie Kölcseynek egy olyan országban és olyan korban, a hol alig van gyűlöltebb és félreértettebb szó a kritikánál.

Pedig a Kölcsey kritikájával szemben nem volt oka sem az íróknak, sem a közönségnek arra a szertelen haragra és szinte kétségbeesett elkeseredésre. Az a kritikus, a ki mellétekintetek, személyi elfogultság és irodalmi pártállás szerint mond ítéletet a bírált művek felett, valóban megérdemli, hogy az írók és a közönség haragja sújtsa. Kölcsey azonban nem ilyen kritikus. Nála a kritika igazán ideális magaslatra emelkedik és erről az ideális magaslatról széttekintve tart vizsgálatot az írók művei felett. Kölcseynél a kritika nem áll idegen és önző célokhoz használatában, hanem egyedül az irodalom felvirágoztatása, klasszikussá tétele az a cél, a mely írókat az ő megítélő vizsgálataiban vezet.

Kölcsey szemében a kritika egy magasabb művészet, a mely fenséges célokhoz áll szolgálatában; őt a kritikában mindig magasabb nemzeti és erkölcsi, emberi szempontok vezetik. Az ő kritikájának célja, hogy úgy

mondjam, a kritikán kívül fekvő s legnagyobb részt nem más, mint *a nemzet nevelésére való törekvés*.

A kritika ugyanis a nevelésnek, a fejlődésnek nélkülözhetetlen feltétele. A kritika a lélek bizonyos nemű elégtelenségének gyümölcse. A hol ez az elégtelenség nincsen meg, vagy a kényelmeteskedők táborá által hallgatásra kényszerül, ott szó sem lehet a kritikáról, a dolgoknak őszinte és szigorú megítéléséről. Azok az egyesek és azok a nemzetek, a melyek boldog mosolygással csüngenek a multon, megelégedvén a jelennek eredményeivel, azok az egyesek és azok a nemzetek már feleútját megtették a visszafejlődésnek. És ha valaki egyszer erre a szálnalmas útra rátette lábát, onnan elvennie csak nagy erőfeszítéssel sikerül, ha egyáltalában sikerül. A fejlődés szempontjából tehát mindig szükség van az elégedetlenkedőkre, a kik reámutatnak a hiányokra s ezáltal megmutatják, a mit még tenni kell. Az elégedetlenkedőkben van valami a prófétaságnak lelkéből: figyelmeztetnek gyengeségeinkre, kiméletlenül rántják le hibáink takaró fátyolát és a helytelenül cselekvőnek tetteire bátran mutatnak reá: te tetted azt.

Az elégedetlenségnek, a melyet azonban jól meg kell különböztetni a megsértett léleknek zsimbelődéseitől, ebből az érzéséből fakad a kritika, mely a dolgokat bizonyos magasabb szempontból igyekezik megvilágítani és megítélni. Ezért minden tökéletesebbnek, minden kiválóbbnak, minden *teremtésnek* kezdete és forrása a kritika. A hol nincsen kritika, ott nincs teremtés, nincs munka, nincs művészet, nincs élet. Ez a kritika szüli azt a harcot, melyről a görög bölcs méltán mondá, hogy mindennek atyja: *πολεμος μεν παντων πατηρ εστιν*. Erre a kritikára van szüksége a költőnek, mikor remekműveit megalkotja, a festőnek, mikor vászonra veti gondolatát, a szobrásznak, mikor eszméit márványban testesíti meg és erre a kritikára van szüksége a tudósnak, mikor a multnak bálványai helyett új *értékeket* ajándékoz az emberiségnek.

A kritika értékelés, a mely mérő serpenyőjébe vet mindent, mit az emberi elme csak teremteni tudott. És minél helyesebben tud valamely egyes vagy valamely nemzet értékelni, annál inkább van kilátása a hosszú életre. Helyesen mondá Nietzsche: a mely nép nem tud jobban értékelni, mint a szomszédja, irgalmatlanul elvész. Ámde kritika nélkül nincs értékelés, a mint hogy értékelés nélkül nincs kritika. A kettő egy és ugyanazon dolog, de más szempontból tekintve. Az értékek ismerete nélkül nem lehet azok felett ítéletet mondani s a legfőbb érték ismerete nélkül nem lehet az alsóbbakat szigorú bírálat tárgyává tenni.

Kölcsey a kritikai művészetet igazán ilyen magas szempontból fogta fel és gyakorolta. Ebből a tényből érthető meg, hogy miért bírálja a nemzetnek legkiválóbb költőit: Csokonait és Berzsenyi Dánielt. Közepes tehetségű íróknak hibáik is középszerűek. Csak a zseninek privilegiuma, hogy nagy erényekkel nagy hibákat egyesítsen. Közepes tehetségű írók művein

gyakorolt bírálatból nem sok hasznot húz sem az író, sem a közönség. A jeles költő hibáinak felmutatása azonban hat íróra és olvasóra egyaránt, mert íme, megbizonyosul, hogy a zseninek is vannak hibái. Ezek a hibák azonban még fényesebbé teszik az írói erényeket, mint a hogy a setéség még fényesebbé teszi a világosságot.

Félreértette tehát Kölcseyt a közönségnek az a része, a mely azt hívé, hogy kritikusunk, mikor Berzsenyinek és Csokonainak, a nemzet legkiválóbb íróinak művei felett mond bírálatot, akkor voltaképpen a nemzetet gázol s a nemzetnek hírnevét mocskolja be. A nemzetnek egy része oly nagy mértékben azonosította magát íróinak munkásságával, hogy nem volt hajlandó eltérni még a „kéreg-kritikát“ sem. Mennyivel inkább fel kellett hát gerjednie akkor, mikor egy férfiú végre-valahára értelmes kritikát kezd gyakorolni a nemzet szellemi élete felett. Pedig Kölcsey Ferencz volt hazafiának is olyan, mint a nemzeti dicsőségen siránkozó Nagy Jánosok. Elég-séges módon bizonyítja ezt életének egész folyása.

Kölcsey a maga kritikái által nevelni akarta a nemzetet. Igazi nemzetnevelő ő, akárcsak Széchenyi vagy Deák. Ebben látom én Kölcsey kritikái működésének nemzeti jelentőségét.

Hangsúlyoznunk kell újra meg újra, hogy Kölcsey a kritikát nem tisztán magáért a kritikáért művelte. A kritika nála egy fontos nemzetnevelő eszköz. Ezért veti kritikájának serpenyőjébe a már halott Csokonainak műveit is s ezért törekszik munkásságának értékét megállapítani. Nemcsak a költőt figyelmezteti hibáira és erényeire, hanem a közönség izlését is mívelni akarja recenziói által. Hogy a közönség és az írók nem szívesen fogadták ezt az oktatást és a hála helyett nagyobb részint szitkokkal fizettek, ez nemcsak a kornak volt hibája, hanem általános emberi tulajdonság.

Az a kérdés már most, hogy vajjon azoknak az elveknek alkalmazását, melyeket dolgozatunk első szakaszában adtunk elő és a melyeket Kölcsey állapított meg a kritikai művészet számára, vajjon megtaláljuk-e mindig Kölcseynek bírálataiban? Feleletet legkönnyebben nyerünk, ha vizsgáljuk azt a módszert, a melylyel Kölcsey dolgozik.

Kölcsey Ferencz a maga bírálataiban mindenen előtt a költő egyéniségét iparkodik feltüntetni s nem elégszik meg bizonyos külső körülményeknek megállapításával és fejtegetésével, hanem legtöbbször a lélektani elemzésre is illő súlyt helyez. Így pl. a lélektani kutatás eszközével és módszerével él, mikor Csokonai póriasságainak okát kutatja és azokat a hatásokat keresi, a melyek a költő ifjú korában érvényesültek s a melyeknek érvényesülése, együttthatása által akként alakult a Csokonai lelki világa, hogy izlése a póriásban nem ütközik meg, sőt úgy tetszik, mintha az alantas kifejezéseket némelykor éppen keresné. Az ifjú kornak hatásai mellett azután ott találja Kölcsey a Földi hatását s majd végül megállapítja, hogy a költőnek társasága sem volt alkalmás arra, hogy ezeket az egyoldalú hatásokat ellen-

sulyozza. Sőt ellenkezőleg, a Csokonait környező társaság igen jelentékeny faktor a költő póriás izlésének kifejlődésében.

Kölcsey bírálatának ilyen részeiben, hogy anakronizmussal éljek, a milió-elmélet hívének mutatkozik. A kritikáról írott tanulmányában is utasítja a kritikust, hogy ne hagyja figyelmen kívül a nemzetet, melynek a vizsgált költő tagja, sem a kort, melyben az illető költő élt. A Zrinyiről írott bírálatban ő maga is pompásan érvényesíti ezt a módszert, midőn megállapítja, hogy Körner Zrinyije német lovag s a XIX. század német lovagja. A jellemnek általános tulajdonságai minden embernél fellelhetők, de a különös tulajdonságok nemzet és kor szerint igen változók. A környezetnek tehát nagy befolyása van a jellem kialakulására, ha nem is teljesen a környezet produktuma az ember a maga hibáival és erényeivel együtt, a mint azt az újabb milió-elmélet szerette hirdetni és feltüntetni.

Kölcsey a környezetnek, a nemzetnek és kornak az egyes ember jellemére gyakorolt hatását helyesen tudta megítélni és távol maradt azoktól az egyoldalúságoktól, a melyek nem annyira a milió-elmélet kiváló képviselőit, mint e képviselőknek tehetségtelen utánczóit oly szánalmasan jellemzi. Kölcsey élesen látta, hogy más a magyar és más a német embernek karaktere; más a XVI. század és más a XIX. század lovagja; felismerte az egyes ember jellemének különös vonásait. De nem hagyta figyelmen kívül azokat a vonásokat sem, a melyek minden ember jellemének közös vonásai kell hogy legyenek. Az egyéni, nemzeti vonások mellett ott vannak azok a vonások is, melyek érvényesek minden *térben* és minden *időben*. A személyiségnek általános vonásai az énnel abból a belső magvából nyerik fényüket, a mely minden embernek lelkébe beleplántáltott. Ennek a magnak ott kell lennie a magyar, a német, az angol, a szláv, szóval minden nemzetiségű embernek lelkében és ott kell lennie minden idők fiainak lelkében is. E belső magnak fénye *változik*, de mindig *megvan*.

A míg jellem megítélésére nézve a helyes középúton jár Kölcsey a Zrinyiről írott bírálatban, addig Csokonai jellemének, a Csokonai költői egyéniségének kifejlődésében túlsúlyt helyez a nevelés és a környezet hatására. Csokonai póriasságának okát lehet keresni az ő származásában, lehet keresni az ő társaságában, az ő nevelésében, Földinek túlságos hatásában, de mindezekből mégsem leszünk képesek megérteni Csokonai póriasságát. Megfordulhatott volna Csokonai a legelső társaságokban, élvezhette volna a legúríasabb nevelésnek áldásait, lehettek volna reá a legfinomultabb írók hatással — Csokonai mégis csak Csokonai maradt volna. Habár kétségtelen dolog másfelől az is, hogy póriassága, a mely különben sem volt olyan égbekiáltó, mérsékelhető lett volna a helyes irodalmi nevelés, a helyes kritika által.

Nem szeretnénk azonban félreértetni. Nem azt akarjuk kimutatni, hogy Kölcsey tulajdonképen a milió-elméletnek volt híve már a milió-

elmélet kialakulása és megállapítása előtt. Azt sem akarjuk vitatni, hogy Kölcsey ennek az elméletnek volt előfutárja. Mi csak azt akarjuk felmutatni, hogy kritikusunk figyelmét nem kerülték ki azok a hatások sem, a melyek az egyes ember karakterének kifejlődésére elmulthatatlanul szükségesek és a mely hatások rendszeren az ifjú korban lépnek fel legerőteljesebben, mert a lélek akkor legalkalmasabb azoknak befogadására.

Ugyanezt a sorrendet és módszert követi Kölcsey a Berzsenyi műveiről írott bírálatában is, azzal a különbséggel, hogy a lélektani elemzés itt háttérbe szorul. E kritikájában is mindenekelőtt a költő egyéniségét akarja Kölcsey megrajzolni s azután keresi azokat a hatásokat, melyeket idegen íróknak, főleg Horatiusnak és Matthissonnak, tanulmányozása gyakorolt költőnk egyéniségének és költészetének kialakulására.

A Berzsenyiről írott bírálatban még egy érdekes pont hívja fel figyelmünket. Kölcsey ugyanis meg lévén győződve arról, hogy nemcsak az egyes népek, hanem az egyes írók is csak lassú fejlődés útján érik el a tökéletességet, iparkodik Berzsenyi munkáját ebből a szempontból megítélni. Törekvését nem koszoruzza siker, minek okát a kritikusunk egyoldalúságában kell keresnünk.

Kölcseynek, mikor bírál, legelső gondja mindig a tényeknek megállapítása. Ez az, a mit egy francia filozófusnak, Renard-nak kifejezésével, *question de fait*-nek, a tény kérdésének nevezhetünk.² Ki volt a vizsgálendő műnek írója? Milyen volt ennek az írónak egyénisége? Miként alakult és fejlődött ez az egyéniség a nevelés, a társaság, a tanulmányok hatására? Röviden: az író egyéniségének megállapítása és megrajzolása, az egyéniség teljes kifejlődésének feltüntetése, ez az első feladat, a melyet minden kritikusnak és minden életírónak megoldania kell.

A tény kérdésének tárgyalásához tartozik az író korának megrajzolása is. Fel kell mutatnia a kritikusnak és irodalomtörténetírónak, hogy mely eszmék vezettek a nemzetnek szellemi életét abban a korban, melyben az általa vizsgált író élt és működött. Vizsgálnia kell a nemzeti tevékenységnek különböző megnyilatkozásait társadalmi, politikai, gazdasági, erkölcsi és vallási tekintetben. Pontos és hű képét kell adnia különösen azoknak a szellemi áramlatoknak, melyeknek hatása az írónak kifejlődésére döntő vála. Mindaddig míg e kérdésekkel teljesen tisztába nem jöttünk, hasztalanul akarjuk ítélet tárgyává tenni valamely írónak avagy művésznek alkotásait.

A tény kérdésének tárgyalásába tartozik továbbá mindaz, a mi valamely műreken külső és *formai*. A költői mű nyelvezetének, verselésének vizsgálása szintén a tények megállapításának körébe tartozik. Kölcsey

² Renard „La méthode scientifique de l'histoire littéraire“ cz. m. (Paris, 1900.) 29. s. következő lapjain.

sem hagyja figyelmen kívül e kérdéseknek tárgyalását. Csokonai műveiről írott bírálatában különösen a költő nyelvezetével foglalkozik s ha azt nem tudja méltányosan megítélni, csak annak tulajdoníthatjuk, hogy ő maga is vét azon elv ellen, melyet oly buzgón ajánl minden kritikusként: Csokonait, mint izolált jelenséget tekinti, figyelmen kívül hagyván, hogy milyen körülmények között fejlődött írónk s milyen nevelés jutott osztályrészéül. Helytelenül itéli meg különben Kiss János verseit is Kölcsey. Nagyobb költőnek tekintette őt, mint a mekkora volt s tette ezt Kazinczy iránt való gyengédségből. Berzsenyi nyelvének vizsgálatára is nagy súlyt helyez kritikusként. Megrójjá e nyelvet, mert sokszor virágos és dagályos, sokszor nem szabados s kifejezései olykor üresek. Úgy amugy bírálat tárgyává teszi Berzsenyinek verselését, Körnernek rímeit s felettük igen találó ítéletet mond.

A tények megállapítása után következik azoknak *megitélése*, azaz *a tényeknek az ideállal való összemérése*. És ezen a ponton kezdődik a tulajdonképpeni kritikai művészet. A tényeknek megállapítása csak mintegy előkészítő a tényeknek megértékelésére s lényegében *historiai* természetű, míg ellenben a tényeknek értékelése már teljes mértékben *filozófiai*. A tényeknek megállapítása az irodalomtörténetíró feladata ugyan, de nem mellőzheti azt a kritikus sem. Az irodalomtörténet és az irodalmi kritika egymásnak kiegészítői. Egyik a másik nélkül el nem lehet. Az az irodalomtörténész, a mely tisztán a tényeknek megállapítására törekszik, még nem végzett igazán tudományos munkát. Csak az anyagot gyűjtötte össze a kritika, a megitélés, az értékelés számára. Szóval a mint a már említett Renard mondja, a *question de fait* mellé a *question de gout* járul. A megfigyelés, melyet Renard a kritika természetére nézve tett, egészen helyes, de úgy tetszik nekem, hogy mégsem egészen a lényegig ható. Erről egy pár szót.

A *question de gout*, az izlés kérdése — ez a kifejezés nem elég szabados, nem híven fejezi ki a tény, mert nem hatol egész a lényegig. A kritikai művészetben ugyan a legfőbb tulajdonság, mely nélkül kritikus senki sem lehet, az *izlés*. Ámde az a kérdés, hogy mi ez az izlés; mit értünk az alatt, hogy valakinek jó vagy rossz izlése van? Ennek a kérdésnek tárgyalása rendkívül fontos a kritikai művészet lényegének ismeretére nézve. Annál bámulatosabb, hogy e kérdésnek tárgyalásával alig találkozunk a kritikai művészet lényegéről szóló tanulmányokban.

A közfelfogás szerint az izlés valami misztériorus tehetség, a minek ha valaki birtokában van, minden tanulmány nélkül képes a tárgyaknak esztétikai értékét megállapítani. E tehetség természetében a *megitélésnek* mozzanatát alig szokták észrevenni és innen van az a még ma is elterjedt felfogás, a mely az izlésben valami egészen különös tehetséget szeret látni; holott az izlés alapjában véve egy *ítélő* tehetség, a mely a szép, illetve az esztétikai tárgyakra nézve hozza a maga ítéleteit s mint ilyen az ítélő erőnek része.

Teljesen félreismeri tehát az izlésnek természetét és jelentését az, aki azt hiszi, hogy az izlés merőben szubjektív jellegű s így ítéletei nem tarthatnak igényt az általános elismerésre. Az ítélő tehetségnek, melyet izlésnek nevezhetünk, igenis megvannak a maga objektív érvényű szabályai, melyek szerint az esztétikai tényeknek értékét meghatározza és ha ezekhez a szabályokhoz tartja magát, melyeket az esztétika szolgáltat neki, akkor ítéletei általános érvénnyel bírnak minden józan elme előtt. Ha azonban az izlés alatt amolyan közérzék félét értünk, mint a milyenül az igazság, az erkölcsi, a köz stb. iránt való érzéket szokták emlegetni, akkor természetesen az izlésnek nem lehetnek általános érvényű megállapításai.

Az a kérdés már most, hogy a kritikai művészet az izlésnek melyik nemét tartja szem előtt, azt-e, a mely mint „közérzék“ áll kétes értékű tiszteletben, vagy azt, a mely mint az ítélő erőnek egyik funkciója tekintetik? Természetes dolog, hogy a közérzékképpen tisztelt izlésnek alapján nem lehet általános érvényű kritikai megállapításokat eszközölni s ezért a kritikus kénytelen az izlésnek másik nemét követni, ha ítéleteinek köz-érvényűséget akar biztosítani a józanul gondolkozók és helyesen ítélők előtt.

A kritikai művészet az ítélő erőnek egyik alkalmazása, illetve annak egyik funkciója lévén, teljes mértékben az *értéknek kérdésén* alapul s ezért mondtuk fennebb, hogy az „izlés kérdése“ kifejezés nem eléggé szabatos, mert a dolognak mélyére nem hatol. *A kritikai művészet állítólagos értékek felett mond itéletet, értékeket értékel, értékeket becsül meg.* Állítólagos értékeket értékel, mert hiszen a megítélendő tények, mint értékesek jelentkeznek s követelik maguknak, hogy értékeseknek tartassanak. Mindaddig azonban, míg ítélet nem mondatott felettük, a kritikus előtt még értékszámba nem mennek. Mert hiszen minden művészi alkotás annyiban becses, a mennyiben képes a hármas önértéket: szépet, jót, igazat megtestesíteni.

A kritikai művészet az egyes tényeknek értékét állapítja meg. Kell tehát lenni valamelyes mértéknek, melylyel az értéket mérjük. Ilyen mérték nélkül a szubjektív tetszést tesszük az objektív megállapítás helyére és szabad teret engedünk az egyéni önkényes ítéleteknek, melyekkel szellemi életünk éppen napjainkban bőségesen el van látva. Pusztá benyomások szerint ítéletet mondani lehet igen modern az impresszionista körökben, a melyek a „meglátásokat“ szeretik előtérbe állítani, de az ilyen ítélet éppen nem kritikai. Mert hiszen kritika már eredetileg is azt jelenti, hogy a jót a rossztól, az igazat a hamistól, a szépet a rúttól *elválasztjuk*. Ezt az elválasztást pedig nem lehet impressziók, „meglátások“ szerint elintézni. Az „impresszió“-nak, a „meglátás“-nak nagy szerepe van a művészetben, de a kritika éppen ezek az impressziók és meglátások felett akar ítéletet tartani. Mert nem minden „meglátás“ meglátás és nem minden „impresszió“ impresszió.

Kölcsey Ferencz a maga kritikai jegyzeteiben lépten-nyomon hang-

sulyozza, hogy a kritikusnak nem szabad a saját szubjektív tetszését odaállítani, mikor valamely művet vizsgálni akar. A saját tetszésünk helyét bizonyos általános érvényű szabályok kell hogy elfoglalják s a kritikuskunk ezen általános érvényű törvények szerint kell ítéletet mondania.

Kölcsey felfogása szerint ezeket a törvényeket maguk a művészek, a zsenik állítják fel a maguk műveikben. E törvények u. i. a klasszikus írók műveiből vonhatók el és pedig nem egyetlen egy klasszikus írónak műveiből, hanem több zseniális elmének művészi alkotásából kell megállapítanunk azt az ideált, melyet ugyan egyetlen költő sem érhet el éppen mert több jeles írónk műve alapján állítatott fel. A kritikusknak tehát nem szabad egyoldalunak lennie. Mit szólnánk ahhoz, ha Munkácsy művészetét Szinyei Merse Pál alkotásaiból merített szabályokkal mérnök, vagy ha Böcklint a Makart iskolájának izlése szerint ítélnők meg. A kritikának általános érvényű szabályokra van szüksége s ezért Kölcseynek követelése az egyedül helyes út szabja meg, melyen az ideálhoz eljuthatunk.

Melyik az az ideál, mely szerint Kölcsey az általánosan bírált íróknak műveit megítélte? — E kérdésre igen nehéz dolog feleletet adni, mivel Kölcseynek nem volt kiforrott egységes esztétikája, a mit már elegendőképpen bizonyít az általa követett német esztétikusoknak egész sora.

Kétségtelen dolog, hogy Kölcsey a klasszikus írók műveinek tanulmányozásából is igen sokat merített a maga kritikai munkásságának számára s ezeket a tanulmányokat tényleg értékesítette is egyes bírátaiban Voltaire, Goethe, Schiller műveinek tanulmányozása kétségtelenül bizonyos nyomokat mutat az ő kritikai dolgozataiban. Mindazonáltal azt kell mondanunk, hogy kritikáiban nagyobb részt német írók nyomán jár és nem mindig követi azt a tanácsot, melyet a kritikájáról írott tanulmányában ő maga ajánl. Fiatal korában hatással volt reá Voltaire, kitől nem lehetetlen, hogy bírálatainak gúnyoros hangját is tanulta.

Úgy látszik azonban, hogy legnagyobb hatással Lessing és Engel voltak reá. Lessing Hamburgische Dramaturgie-jából és a Laokoonból sokat tanulhatott, habár nem is vagyunk képesek e két férfiunak reá gyakorolt hatását nyomról-nyomon kísélni és kimutatni. De Goethének és Schillernek kritikai, esztétikai dolgozatai sem voltak reá hatás nélkül. Schiller esztétikai dolgozatainak nyomait ott látjuk a Csokonairól írott bírálatban s a Körner Zrínyijéről írott recenzióban. Goethét pedig, mint költőt is, szinte imádta (ha e szó, a kritikusk Kölcseyre alkalmazva, nem volna túlságosan erős) olvasását Bajza Józsefnek is buzgón ajánlotta. Esztétikai elveit sokszor szóról-szóra hirdette, akárcsak a Goethe-imádó Bajza.

Látjuk hát, hogy kritikuskunknak kiváló mesterei voltak: Voltaire és Lessing, Schiller és Goethe, egytől-egyig klasszikusai a világirodalomnak s a két első egyike a világ legnagyobb kritikai szellemének, kiktől abban az időben nemcsak Kölcsey, hanem az egész Európa tanult esztétikát és kritikai művészetet.

És mégis, ezeknek a zseniális férfiaknak tanulmányozásából eredt. Kölcseynek, a kritikusnak, legnagyobb hibája: *az egyoldalúság*. Kölcsey nem volt elég erős kritikai szellem arra, hogy kritikát tudott vagy akart volna gyakorolni azok felett, kiktől a kritikai művészetet elsajátítani törekedett. És Kölcsey nem volt elég önálló szellem arra, hogy kritikai elveit nagy írók műveinek tanulmányozása folyamán szűrte volna le, a mint tette részben Bajza József. Kölcsey túlon túl ragaszkodott ahhoz, a mit másoktól jónak és helyesnek hirdetni hallott és nem iparkodott a másoktól tanult elveknek szigorú megrostálására. Csokonai megbírálásában például Schillert követi, szóról-szóra elfogadván Schillernek Bürgerről írott bírálatát s nem veszi észre e közben, hogy más mértékkel mérendő a magyar és mással a német költő.

Lessing és Engel a maguk kritikai elveit a régi klasszikus műrekekből s a már eléggé fejlett német irodalom jelesebb műveiből vonták el és egy már eléggé virágzó irodalomnak termékeire alkalmazták. Másként áll a dolog Kölcsey kritikájával. Neki nem lett volna szabad ezeket az elveket alkalmazni Csokonaival szemben, kinek műzsája testestől-lelkestől magyar volt és a kit a magyar Alföld levegője tett költővé.

Ehhez járult még, hogy Kölcsey a Kazinczy-féle klasszicizmus híve volt. Erről az irodalmi irányzatról pedig tudjuk, hogy nem keresi azt, a mi különösen nemzeti, hanem ellenkezőleg, visszautasít a költészet csarnokából mindent, minek színe és hangja népies. Ennek a német klasszicizmusnak ideálja szerint bírálni a magyar költészet termékeit csak akkor lehet, ha a bírálendő műnek írója is ennek az irányzatnak híve és követője. Kölcsey pedig tekintet nélkül arra, hogy a bírált költő ennek az iskolának a híve vagy sem, annak elvei szerint mondott mindig ítéletet s természetesen alig tudott méltányolni olyan írókat, kinek elvei mások voltak s kinek költészete más töről sarjadzott. Ez az egyoldalúság, vagy ha úgy tetszik, elfogultság oka annak, hogy kritikuskunk nem tudott méltányos sem lenni azokkal az írókkal szemben, kik nem vallották ugyanazokat az elveket.

Kölcseynek irodalmi pártállása oka annak, hogy nem tudta kellőképpen értékelní sem a Csokonai népiességét, sem a Berzsenyi erőteljes fenségét. És irodalmi pártállása oka annak, hogy túlértékelté Kiss János költészetét, a mely felett utóvégre is a késői kor mondott igazságos ítéletet és bizony, daczára német iskolásságának, alaposan elmarasztaló ítéletet.

Egy igen nevezetős követelmény, melyet Kölcsey a kritikussal szemben támaszt, az, hogy legyen kellő tekintettel a megítélendő író korára, melyben az illető nevelkedett, élt és működött. Ő maga ezt a követelményt sem tartja szem előtt, sőt a legtöbbször számba sem veszi azt. Így például Csokonaiban erősen megrója, hogy igen sokszor mintegy készakarva keresi és alkalmazza az alacsony kifejezéseket, vagy hangnál olyan fordulatokat, a melyek sértik a kiművelt ízlést. E megróvás csak részben

igazolt. Mert hiszen ilyen alacsony kifejezésekkel találkozunk az akkori kornak majdnem minden igazi poétájánál. Igazi poétát mondok és igazi író, mert az olyan költők, mint a nagyon dicsért Kiss János vala, inkább csak műkedvelésből nyultak toll után s nem a lélek ösztönözte, kényszerítette őket a művészi teremtésre. Az ilyen költőknek, kikkel minden irodalom bővelkedik, egyetlen érdemük az, hogy ügyesen utánozzák mestereiket; de verseikben a teremtő erőnek nyomával vajmi ritkán találkozunk. A dilettáns költő a formára fektet minden súlyt s ez érthető is, mert a forma a technika dolga. A technikát pedig hosszas gyakorlás és kis ügyesség által el lehet sajátítani annak is, kit a múzsá alig csókolt homlokon. Az igazi költőnél azonban fő a tartalom, a mely mindig megtalálja a hozzája illő s neki megfelelő formát.

Különbén is nem hisszük, hogy Csokonai korának izlését túlságosan sértették volna azok az alacsony kifejezések, a melyekkel verseiben itt-ott találkozunk. Annak az időnek társasági életében még a táblabírói hang volt az otthonos s ez a hang bizony ritkán tartotta magát a jó izlés korlátai között. Annyira nem botránkozott meg ez a kor a társalgásnak alacsony kifejezésein, hogy még Kazinczynál, a mindig finomkodó és óvatos Kazinczynál is, kinek múzsáját Haraszi találóan hasonlítja egy nyámogó német kisasszonyhoz, még ennél az óvatos Kazinczynál is találkozunk olykor-olykor izléssértő kifejezésekkel. Bizonyosságul legyen szabad csupán a Venus Kallipigoszhoz írt epigrammára emlékeztetnünk.

De nincsen Kölcsey kellő figyelemmel nyelvünknek akkori állapotára sem. Máskülönbén nem róná meg Berzsenyit azért, hogy a szavak ugyan ömlenek szájából, de gondolatai nem nagy számmal vannak. Mondja pedig ezt az ismét túlszigorú ítéletet azért, mert Berzsenyi egy és ugyanazon kifejezést igen sokszor használ s egy gondolatot igen sok szóval fejez ki. Ámde tehet-e arról a költő, hogy szegény a nyelv, melyen írnia kell s nincs olyan szó, mely a gondolatot a maga lényegében kifejezni képes volna. Eléggé megmutatta Berzsenyi, hogy kevés szóval nagy gondolatokat tud kifejezni, csak álljon rendelkezésre a szó. Igen sok a provinciálizmus is költőnk művében — veti ellen Kölcsey. Ez az ellenvetés is túllő a kellő mértéken. A provinciálizmusnak irodalmi, szintájra emelése nemcsak nem hiba, de ha okosan alkalmazza a költő, egyenesen erény. Vajjon lehetséges-e a költőnek kikerülnie a provinciálizmust akkor, midőn az irodalmi nyelv még csak gyermekkorát éli? Vajjon megróvást érdemel-e a költő, midőn a népnek szólásait az irodalmi nyelvbe bevinni akarja? Egészen más elbírálás alá esik a dolog, ha az író szintúgy kéjeleg a provinciálizmusban, a mint irodalmunk fejlődésének későbbi idejében Petőfi utánczó tevék. Kölcsey azonban Kazinczy híve volt. Kazinczy pedig a példát nyelvünk mívelésére a német irodalomban kereste s azt a német nyelvet állította mintaképül, a melytől bizonyos mesterséges színezetet eltagadni nem lehet

Kölcsey ugyan különbséget tesz a póriás és népies között; az egyiket elítéli, a másikat ajánlja. De e különbségtételről, úgy látszik, gyakran meg-
feledezik s ezért egynek veszi a póriást a népiessel. Ez az oka annak,
hogy Csokonainak nemcsak póriás kifejezéseit, de a néptől tanult szólásait
és neveit is keményen elítéli. Pedig lehet a költő népies anélkül, hogy
póriás lenne s lehet póriás anélkül, hogy azért megérdemelné a népies
nevet. Csokonai népies író volt, a ki nem mindig kerülte a póriasságot,
éppen ellenkező túlzásba esvén, mint Kölcsey, a póriást is sokszor népies-
nek hiszi. Helytelenül ítelt hát Kölcsey, a mikor azt állítá, hogy gyöngy-
alak, Kincsem, Csócsi stb. kifejezések elrúttítják Csokonainak legszebb sorait.
Petőfi zsenije megmutatta, hogy a maga helyén alkalmazott népies mű-
vészien hat még akkor is, ha már csak egy hajsza választja el a póriástól.
Igazágtalanok volnánk azonban, ha a görög és német eszményiességet
rajongó Kölcseyt e kifogásokért elítélni akarnók. Neki-csak az volt a hibája,
a mi egész koráé: még félt a nép költészetének hatásától és póriást látott
ott is, a hol tulajdonképen a nép szellemének legpoétikusabb megnyilat-
kozásáról volt szó.

Már fentebb tárgyaltuk és követeltük, hogy a kritikai művészetnek
tárgyiasnak, tehát elfogulatlanak kell lennie. Az egyéni tetszés önkényes-
ségén alapuló elfogult kritika nem érdemli meg a művészet nevet. Az el-
fogultságtól csak az őrizheti meg a kritikust, ha tisztán és minden mellék-
tekintet félretéve, objektív szabályok és törvények szemmeltartásával mond
ítéletet. Azaz, a mint Kölcsey mondja: a kritika legfőbb szempontja legyen
a művészség. Ámde itt ismét az a kérdés merül fel, hogy mit értünk mű-
vészség alatt? A jó öreg Gvadányi úgy nyilatkozott Gyöngyösiről, hogy
ilyen költőt még magyar anya nem szült; Kölcsey ellenben irodalmunk
fejlődésére nézve egyenesen hátrányosnak ítélte Gyöngyösi túlbecsülését.
Gvadányi és Kölcsey tehát mást és mást értettek a művészség alatt. Honnan
van ez a jelenség s miben kell keresnünk okát?

A közfelfogás igen könnyen eldönti a kérdést. Egyszerűen elécztálja
az oly sokszor hallott maximát: de gustibus non est disputandum — az
izlésről vitatkozni nem lehet. És tényleg, az izlésről vitatkozni igen hálá-
datlan vállalkozás akkor, ha izlés alatt ki-ki a magá becses tetszését érti;
e tetszés alapján ítélvén elevenek és holtak felett. De az izlésről igenis
lehet vitatkozni, ha az izlés az ítélő erőnek egy ága, a mely meghatározott
normák szerint mond dicséretet vagy gáncsot. Gvadányinál az izlés teljesen
a szubjektív tetszésen alapult s ezért volt ítélete kedvező a táblabirák ked-
vencz költőjéről. Neki *tetszett* Gyöngyösi. Kölcsey ellenben az izlés alatt
határozott szabályok szerint működő ítélőtehetséget értette s e tehetségnek
ítélete Gyöngyösire nézve kedvezőtlen volt, mert költészetete a művészség
próbáját nem állotta ki

Kölcseynél tehát a kritika nem pusztá tetszésen épül fel s nem szub-

jektív érzések szerint igazodik, hanem a tapasztalatból elvont szabályok szem előtt tartásával mond ítéletet az esztétikai művek felett. Ennyiben felette áll összes elődjének, kik kritikával foglalkozni próbáltak és felette áll sok utódjának, kik a kritika mestereinek vallogatják magukat. Nála, a művészség a főszenpont, mely a kritikában uralkodó. De ez a művészség egy irodalmi pártnak közizlésén épült fel s éppen ezért erősen egyoldalú. Kölcsey kritikája nem egyéni tetszésen, hanem egy irodalmi iskolának, irányzatnak közös tetszésén épült fel s éppen ezért még nem teljesen tárgyias. Kölcsey kritikája még nem emelkedett egészen filozófiai magaslatra, a honnan széttekintve eltűnik előttünk minden párttekintet s a művészet a maga teljes tisztaságos fényében tündöklök felénk. E magaslatról azután mondhatunk bátran ítéletet, mert az tárgyias lesz, a mennyire emberi ítélet egyáltalában tárgyias lehet. Kölcsey képes volt felülemelkedni az egyének köztetszésének, sőt osztályoknak, politikai pártoknak tetszésének is, de nem volt elég önállósága arra, hogy irodalmi irányzatoknak ne szegődjék szolgálatába. Kazinczytól csak igen későn vált meg, de már akkor akarva, nem akarva magával vitte a mesternek számos előítéletét.

Kölcsey irodalmi irányzatok ízlése szerint állapította meg a művészség fogalmát s egy irodalmi pártnak elvei szerint állapította meg azt az ideált, a mely a maga kritikai munkásságában vezérelte. Állításunkat hadd bizonyítsuk is. Kölcsey kritikájának említett egyoldalúságát mi sem bizonyítja kézzelfoghatóbban, mint az a tény, hogy hajlandó volt Daykát és Kiss Jánost, kik mindketten Kazinczy hívei voltak, magosabbra állítani, mint Csokonait és Berzsenyit, Rédayról pedig egészen úgy beszél, mint a hogyan a zsenikről szoktak beszélni. Ez a pártállás annyira megzavarja Kölcsey ítélezését, hogy képes Kiss Jánost filozófus léleknek tartani szemben Berzsenyivel, a kiből több filozófusi szellem volt, mint Kazinczynak egész iskolájában! Berzsenyi „Fohászokodása“ egy zseninek fenséges megnyilatkozása, melyért költőjét bárki is irigyelheti, kit klasszikus költőnek emlegetünk. Kiss János elmékedései szelid és ártatlan eszmefuttatások, csendes tanulmányozásnak többé-kevésbé sikerült termékei. A művészség kérdésében elfoglalt egyoldalú álláspontja mondatja Kölcseyvel azt a helytelen ítéletet is, hogy Daykában több a tűz s költészetében több a lélektani festés, mint a Csokonai verseiben. A magyar kritika már végérvényesen megállapodott abban, hogy Csokonai lélektani festései irodalmunknak büszkesége, míg ellenben Dayka versezetein immár napirendre tért.

Ugyancsak ez az egyoldalúság volt oka annak is, hogy kritikuskunk meg sem próbálta elmélyedni a magyar nemzeti verselés természetének tanulmányozásában. Ezért mondja Berzsenyiről írott bírálatában, hogy az olyan rimes vers, melyben mérték nincsen, alig több, mint egyszerű próza. Habár Kölcsey is érezte, hogy írónknak a nép költészetéhez kell fordulniok s annál bámulatosabb, hogy a népnek verselésével tisztába jönni még sem

iparkodott. A „Nemzeti hagyományok“ cz. értekezésében elismeri ugyan, hogy régi dalainkban „a poétai lelkesedésnek nyilvános nyomai láttatnak“, hogy „új dalaink némelyikében is van zsenialis szökdelés“, „de — úgymond tanulmányának további részében — tagadhatatlan az is, hogy legközönségesebb karakterünk nem egyéb, mint üres, izléstelen rímjáték, mely miatt a legidegenebb ideák összefűzetnek s a köztük olykor elvegyült egymáshoz illőbbel nevetséges tarkaságot formálnak.“ E pár sornyi idézés elég világosan mutatja, hogy Kölcsey nem mélyedett el a magyar költészetnek, a nép verseléseinak s régi lantosaink verseinek tanulmányozásában. E tekintetben felülmulta őt a kegyetlenül megbírált Berzsenyi, a ki költészetünk nemzeti vonásait legalább sejtette.

Kölcsey kritikáinak egyoldalú szempontja azonban nem szolgál legyőzhetetlen akadályul annak megállapításában, hogy e kritikák írója nemcsak *úttörő*, hanem egyszersmind *útmutató* munkát is végzett a magyar kritika terén. Kölcsey kritikája, melynek alapját megállapított esztétikai elvek alkották, valóban *az irodalmi művek megítélésének művészete volt*. Ezt a művészetet Kölcsey helyesen vallotta filozófiai jellegűnek s művelőtől méltán követelte, hogy filozófiai szellemben műveljék azt. A kritika valóban a művészségnek filozófusi studiuma, illetve e studiumnak eredménye.

(Kolozsvár)

Dr. Bartók György